

**ДЗЯРЖАЎНАЯ ПАЛІТЫКА
Ў АДНОСІНАХ ДА НАСТАЎНІЦТВА БЕЛАРУСІ
Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ СТ.**

У другой палове ХІХ ст. у еўрапейскіх краінах хуткімі тэмпамі развіваліся капіталістычныя грамадска-эканамічныя адносіны, што стварыла патрэбу ў пашырэнні пісьменнасці насельніцтва і развіцці прафесійнай адукацыі. У Беларусі ў гэты час, нягледзячы на кансерватыўную палітыку царызму, узніклі спецыяльныя педагогічныя навучальныя ўстановы, былі зроблены першыя спробы правядзення настаўніцкіх з’ездаў і нарад, стварэння прафесіянальных саюзаў. Настаўніцтва на мяжы ХІХ – ХХ стст. складала значную частку інтэлігенцыі Беларусі, іграла асобую ролю ў жыцці грамадства.

Асаблівасці школьнай рэформы ў заходніх губернях былі абумоўлены сялянскім рухам і паўстаннем 1863 – 1864 гг. 23 сакавіка 1863 г. былі зацверджаны “Временные правила для народных школ в губерниях: Виленской, Ковенской, Гродненской, Минской, Могилевской и Витебской”. «Положение о начальных народных училищах» ад 14 чэрвеня 1864 г. на беларускія землі не распаўсюджвалася. “Временные правила” так і дзейнічалі да канца ХІХ ст. У адпаведнасці з імі ўкожнай губерні ствараліся дырэкцыі народных вучылішчаў і вучылішчныя саветы пры дырэкцыях, а таксама інспекцыі народных вучылішчаў. Інструкцыя 1879 г. вызначала абавязкі вычлішчных саветаў: адкрыццё і забеспячэнне школ, нагляд за аб’ёмам, зместам і характарам выкладання, прызначэнне ў вучылішчы Міністэрства народнай асветы настаўнікаў і настаўніц, зацвярджэнне асоб, якіх выбіралі на настаўніцкія пасады для сваіх школ гарадскія і сельскія грамадствы, і інш. Саветы павінны былі рабіць прадстаўленні папячыцелю Віленскай навучальнай акругі наконт узнагарод і прызначэння дапамог настаўнікам за добрую працу і тэрміновага звальнення тым, каго прызнавалі нядобрадзейным [1, с.1874]. М. Мураўёў арыентаваў падначаленых на запрашэнне на настаўніцкія пасады “з цэнтральных расійскіх губерняў тых, хто скончыў і не скончыў духоўныя семінары”. Народная адукацыя пачала разглядацца ўрадам як лепшы сродак для супрацьдзеяння “польскім пачаткам”. Палітыка царызму ў гэты час характарызувалася як русіфікацыя краю і ўключала ў сябе шэраг розных мерапрыемстваў, галоўнай мэтай якіх было “вызваленне рускага народа ад доўгатэрміновага і цяжкага

лаціна-польскага прыгнёту”. Для гэтага былі “прыцягнуты... лепшыя рускія сілы са звальненнем палякаў” [2, С. 372].

У цыркуляры М. Мураўёва “Об искоренении тайного обучения польскому языку в селах и деревнях”, выдадзеным у 1864 г., гаварылася, што мовай выкладання павінна быць руская, каб настаўнікі школ былі “з рускіх ураджэнцаў замест былых тубыльцаў, звольненых і аддаленых ад пасад”. Для барацьбы з “тайным навучаннем” урад прыцягваў і вясковых настаўнікаў. Яны павінны былі паведамляць вучылішчнаму савету пра існаванне недазволеных школ. Колькасць такіх школ павялічвалася, што з’яўлялася адной з форм барацьбы супраць русіфікатарскай палітыкі царызму.

Больш глыбокага і аб’ектыўнага даследавання патрабуе дзейнасць губернскіх інспекцый народных вучылішчаў. У дарэвалюцыйнай буржуазна-ліберальнай, а затым і ў савецкай гістарыяграфіі яна атрымала ў асноўным негатыўную ацэнку. Інспекцыю характарызавалі як паліцэйскую, заснаваную на бюракратызме і самавольстве, якая замаруджвала развіццё народнай адукацыі. Вядомыя дзеячы народнай адукацыі таго часу Г. Фальбарк і В. Чарналускі лічылі шкоднай і непатрэбнай такую працу, якая “прыняла характар не педагагічны, а паліцэйска-адміністрацыйны” [3, с. 44]. Як адзначаў вядомы педагог Н.А. Корф, інспектар сапраўды з’яўляўся важнай фігурай, мог уплываць на паляпшэнне ці пагаршэнне складу настаўніцкага корпуса, на змяненне прыёмаў і метадаў навучання і выхавання ў школе, нават на колькасць школ і вучняў. У многім рашэнні інспектараў станоўча ўплывалі на развіццё пачатковай народнай адукацыі. Інспектары складалі спісы настаўнікаў на прэміі і іншыя заахвочванні, рабілі заўвагі валасным праўленням наконт дрэннага стану большасці вучылішчных будынкаў. Вядома, што інспектары, якія ў асноўным выконвалі функцыі нагляду і кантролю, дапускалі ў сваёй працы перагібы і памылкі. Аднак альтэрнатывы гэтаму інстытуту ў тых умовах царскі ўрад не бачыў.

Непасрэдным правадніком сваіх мэт урад лічыў рускага па духу настаўніка. Падрыхтоўку такіх кадраў ў Паўночна-Заходнім краі, на думку тагачаснага міністра народнай асветы А.В. Галаўніна, павінны былі весці настаўніцкія семінары. У 1864 г. такая навучальная ўстанова была адкрыта ў Маладзечне, а пазней яны былі створаны і ў іншых гарадах Віленскай навучальнай акругі. Усе мерапрыемствы ў дадзеным кірунку зводзіліся да таго, каб, па-першае, пачаць пры невялікіх грашовых затратах падрыхтоўку настаўнікаў народных школ, выхаваных належным чынам і адданных дзяржаве і праваслаўнай царкве, і, па-другое, гэтыя семінары разглядаліся як прататып буду-

чых дзяржаўных настаўніцкіх семінарыі па ўсёй Расійскай імперыі. Такім чынам, у Беларусі з часу далучэння да Расійскай імперыі ўкаранялася дзяржаўная мадэль падрыхтоўкі настаўнікаў, аформленая ў афіцыйных дакументах і педагагічных працах ахоўна-прапагандысцкай скіраванасці. Паводле гэтай мадэлі, змест педагагічнай адукацыі павінен быў абапірацца на такія сацыяльна-палітычныя і духоўныя каштоўнасці, як самаўладдзе, праваслаўе, народнасць. Асноўнай задачай настаўнікаў лічылася правядзенне дзяржаўнага курсу ў сваёй прафесійнай дзейнасці шляхам выканання строга фіксаваных функцыянальных абавязкаў.

Расійскі ўрад не жадаў рабіць сур'ёзныя і рашучыя крокі, каб хуткімі тэмпамі пашыраць народную адукацыю, і не збіраўся траціць на гэта значныя сродкі. Ужо ў год адкрыцця Маладзечненскай семінарыі было заяўлена, што сістэма семінарыі абыходзіцца казне вельмі дорага. Каб пазбегнуць вялікіх выдаткаў, навучанне здольных дзяцей вялі ў народных школах, каб “з саміх сялян праваслаўнай веры маглі выходзіць настаўнікі народных вучылішчаў і валасныя пісары”. У адносінах да пачатковай школы адной з галоўных і пастаянных турбот царызму было недапушчэнне ва ўчэбных праграмах усяго, што магло спрыяць сапраўднай асвеце народа, абудзіць яго ад патрыярхальнага становішча. Гэта было асноўнай задачай дактрыны “ахоўнай асветы” графа С.С. Уварова.

Прыхільнікі таннай школы і таннай падрыхтоўкі настаўнікаў знайшлі апору ў царкоўнай праваслаўнай школе. З пачатку 1880-х гг. яна пачала займаць вядучыя пазіцыі ў адносінах свецкай школы. Свяцейшы Сінод выступіў з крытыкай настаўніцкіх семінарыі і загадаў урада з мэтай прывабіць сялян у народныя вучылішчы. Сінод выступаў за тое, каб прадаставіць духавенству ў міністэрскіх і народных школах “законнае і натуральнае першынства”. На 1 студзеня 1905 г. у Беларусі існавала 4 990 царкоўных школ і 1314 народных вучылішчаў [4, с. 370, 374].

Станоўчую ролю ў развіцці народнай адукацыі адыгралі земствы, якія актыўна ўключыліся ў справу. Земствы пачалі вывучаць стан пачатковай адукацыі, адкрывалі новыя вучылішчы і ўтрымлівалі іх, назначалі стыпендыі навучэнцам настаўніцкіх семінарыі, грашовыя дапамогі настаўнікам, бо ва ўпраўленнях па справах народнай адукацыі добра разумелі, што “недастатковая забяспечаннасць адбіваецца на самім складзе асоб, якія ідуць на службу” [5, л. 107]. Даволі часта земствы з'яўляліся арганізатарамі педагагічных курсаў, з'ездаў і нарад настаўнікаў. Магілёўскае земства, напрыклад, запланавала адкрыць у губерні 25 настаўніцкіх семінарыі. Яно склала праект

сеткі гэтых навучальных устаноў. Абмяркоўваўся праект аб усеагульным навучанні і ролі ў ім настаўніка. Сваёй дзейнасцю земствы стрымлівалі рост царкоўных школ і памяншалі выдаткі на іх.

Такім чынам, палітыка ўрада праводзілася так, каб сфарміраваць “ідэальнага” настаўніка ў народнай адукацыі. Ідэал уяўляўся ўраду ў выглядзе талерантнага, сціплага, непрыкметнага і паслухмянага працаўніка, які добра ўсведамляў важнасць настаўніцкага абавязку, аддана службы царкве і царскаму прастолю, у сваёй педагогічнай дзейнасці праводзіў урадавую палітыку.

Падзеі рэвалюцыі 1905-1907 гг. абудзілі свядомасць перадавых і прагрэсіўна настроеных настаўнікаў, у краіне разгарнуўся шырокі грамадска-педагогічны рух. Пытанні рэарганізацыі сістэмы адукацыі становіліся ўсё больш актуальнымі. Аднак кансерватыўныя колы прадаўжалі трымацца думкі знакамітага рэакцыянера У.М. Пурышкевіча: “Каб не было ў Расіі рэвалюцыі і ўмацоўвалася праваслаўная вера – гнаць настаўнікаў і на іх месца прызначаць салдат” [6, с. 301]. Пасля Лютаўскай рэвалюцыі Часовы ўрад зрабіў нязначныя крокі наперад, але істотных змен і рэформ не адбылося. Папячыцель Віленскай навучальнай акругі В.Р. Аляксееў заклікаў усіх работнікаў адукацыі захоўваць былыя парадак і спакой, а навучальныя ўстановы перасцярог “ад усіх выпадковасцей і эксцэсаў”.

Развіццё капіталізму ў Расіі штурхала ўрад на пэўныя крокі ў пашырэнні народнай адукацыі. Калі ў 1856 г. у Віленскай навучальнай акрузе было 830 навучальных устаноў з 22 607 навучэнцамі, то на 1 студзеня 1911 г. – 10287 навучальных устаноў з 544 663 навучэнцамі. За 54 гады колькасць навучальных устаноў узрасла ў 12, 4, а навучэнцаў – у 24, 1 разы. У 1914/15 навучальным годзе ў Віленскай навучальнай акрузе налічвалася 6 667 вучылішчаў і пачатковых школ, 31 мужчынская і 69 жаночых гімназій, 11 рэальных вучылішчаў, 3 настаўніцкія інстытуты, 8 настаўніцкіх семінарыяў

Як і іншыя буржуазныя рэформы, школьная рэформа 1860-х гг. у Беларусі вызначалася дваістасцю, непаслядоўнасцю і большай рэакцыйнасцю ў параўнанні з цэнтральнымі губернямі Расіі. Выдадзеныя заканадаўчыя акты, цыркуляры міністэрства народнай асветы, папячыцеляў і губернатараў сведчылі пра тое, што наступленне рэакцыі ў сферы народнай адукацыі пачалося адразу пасля падаўлення паўстання 1883-1864 гг. З.А. Пастухова адзначала рознае значэнне школьнай рэформы для Расіі і Беларусі. Калі распаўсюджанне школьнага Статута 1864 г. у Расіі мела прагрэсіўнае значэнне, то ва ўмовах Беларусі рэформа з’яўлялася ў першую чаргу ўрадавай рэакцыяй на паўстанне, імкненнем канчаткова знішчыць польскі ўплыў на белару-

скае насельніцтваі замяніць яго рускім манархічным уплывам [7]. Вызначаючы характэрную асаблівасць урадавай школьнай палітыкі ў Беларусі, беларуская даследчыца С.В. Снапкоўская таксама падкрэсліла, што гэта была русіфікацыя, якая праводзілася ў адпаведнасці з тэорыяй “афіцыйнай народнасці” [8, с. 57].

Самаўладдзе адчувала страх перад любымі рэформамі. У неадукаванасці народа яно бачыла адзін з надзейных гарантаў самазахавання. У руках царскага ўрада адукацыя з’яўлялася сродкам сацыяльнага рэгулявання і кантролю, што выражалася ў пашырэнні сеткі царкоўных школ, стрымліванні падрыхтоўкі педагагічных кадраў, устанаўленні строгага нагляду за дзейнасцю настаўнікаў і іх палітычнай добранадзейнасцю. Фінансавыя пытанні урад імкнуўся вырашыць за кошт самога народа. Самаўладдзе прыклала шмат намаганняў, каб зрабіць педагога “казённай прыладай у выкананні казённых загадаў”, але поўнаасцю гэтай мэты яму дасягнуць не ўдалося.

ЛІТАРАТУРА

1. Настольная книга по народному образованию: в 3 т. / Сост. Г. Фальборк, В. Чарнолуский. Т. 2. СПб.: тип. Б.М. Вольфа, 1901. С. 1539-2623.

2. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. /Н.И. Петров. СПб.: тип. Тов-ва “Обществ. Польза”, 1890. 376 с.

3. Фальборк Г., Чарнолуский В. Народное образование в России. Исторический очерк. СПб.: изд-во Попова, Б..г. 264 с.

4. НГАБ. Ф. 2519, воп. 1, спр. 15.

5. Антология педагогической мысли Белорусской ССр. /Сост. Э.К. Дорошкевич и др. М. : Педагогика, 1986. 462 с.

6. Пастухова З.А. Віленская навучальная акруга // Эжнцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 2. Мінск, 1994. С. 284.

7. Снапкоўская С.В. Адукацыйная палітыка і школа на Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. Мінск: НІА, 1998. 191 с.